

24.37x30.61	1/2	עמוד 12	מקור ראשון - שבת	16/08/2019	69658802-4
מכון שכטר למדעי היהדות ד"ר דורון ב - 84920					

לארץ ישראל

בניגוד לתקופה שלפני ששת הימים - כיום מעטים מבקרים בקברו. שבעים שנים להעלאת עצמותיו של הרצל לירושלים

דורון בר

מסעו האחרון של חוזה המדינה

העלאת עצמותיו של הרצל מווינה לירושלים הייתה אירוע רב רושם, ואת קברו פקדו מאז אזרחים רבים. שבעים שנה לאחר מכן, נראה למרבה הצער שכבר כמעט אין מי שמבקר במקום

בבוקר 17 באוגוסט 1949 התקבצו בירושלים כמה מאות אנשים לכיכר הגאולה. הם החזיקו בירידיהם שקיות לבנות שבתוכן עפר. על השקיות היו רשומים בשחור שמותיהם של יישובים רבים - ערים, מושבים וקיבוצים. אחד מן האנשים לכיכר היה הלכן היה שלום הוכבאום, והוא החזיק בידיו שקיק עפר שהובא מקיבוץ רגניה א'. הוכבאום היה זה שכמה חודשים קודם לכן הפגין אומץ לב וגבורה עילאית כשזרק בקבוק מולוטוב על אחד הטנקים שפלשו לקיבוץ ועצר את זרימת הכוחות הסודיים לארץ ישראל בשיא קרבות מלחמת העצמאות. משכך, החליטה אספת הקיבוץ לשלוח את הוכבאום לירושלים ולזכות אותו בכבוד לייצג את הקיבוץ בטקס החשוב ביותר שהתקיים עד אז במדינת ישראל.

שעות ספורות לאחר מכן, בשעה חמש ורבע אחר הצהריים, תונח שקית העפר שהובאה מרגניה עם מאות שקיות עפר אחרות על ארונו של בנימין זאב הרצל. ארמת ארץ ישראל, ארמת יישוביה העבריים, תכסה בסמליות את עצמותיו של חוזה המדינה. יום קודם לכן הביא מטוס אל על את ארונו ואת ארונות בני משפחתו מווינה למדינת ישראל, וכיסומה של הלוויה מרשימה שהשתתפו בה כ-250,000 איש - כחמישית מאוכלוסיית מדינת ישראל באותה תקופה - הוא נקבר בהר של ימית ייקרא דה הרצל.

הרצל היה הראשון בהיסטוריה היהודית המודרנית שביקש בצוואתו להיקבר בארץ ישראל. בתנ"ך מוזכרים אומנם בני ישראל המעלים ממצרים את עצמות יעקב ויוסף לקבורה בארץ ישראל, אך לא מוזכרים מקרים רבים של העלאת עצמות נפטרים לקבורה שנייה בארץ הקודש. בעבר נחשב בית העלמין הקדום והמפורסם בבית שעים כמקום מנוחתם של יהודי התפוצות, אך מחקרים חדשים מצאו כי מרבית הנקברים במקום היו דווקא בני הארץ שביקשו את התהילה הכרוכה בקבורה לצד רבי יהודה הנשיא, שנשמן שם בשנת 200 לסה"נ לערך.

היה זה, אם כן, הרצל אשר התווה בצוואתו מנהג ציוני חדש - קבורתם בשנית של חזי התנועה הציונית הראשית, גיבורים, משוררים וסופרים ציוניים. הרצל היה הראשון ובעקבותיו נעשה העניין "אופנתי" כאשר עצמותיהם של רבים וטובים הועלו לקבורה בארץ - דוד וולפסון ונפתלי הרץ אימבר; מקס נורדאו ואיתמר בן אב"י; פרץ סמולנסקי וצבי הרמן שפירא.

קבורה על הר גבוה

התנועה הציונית התעכבה רבות במילוי צוואת הרצל ורק ארבעים וחמש שנים לאחר שנפטר ועם קביעת ירושלים כעיר הבירה של המדינה, היא מולאה כרצונו.

בצוואתו, שהתפרסמה ברבים עם פטירתו בשנת 1904, ביקש הרצל במפורש: "להיקבר בארון של מתכת, באחוזת הקבר ליד אבי, ואשכב שם עד שעם ישראל יעביר את גופתי לארץ ישראל. לשם יעלו גם את ארון אבי, ארון אחותי פאולינה שנקברה בשנת 1878 בכרופטט וארונות בני משפחתי (אמי ובני) שימותו לפני העלאת ארוני לארץ".

פרופ' דורון בר הוא נשיא מכון שכטר למדעי היהדות, גיאוגרף היסטורי ומחבר הספר "אידאולוגיה ונוף סמלי: קבורתם בשנית של אנשי שם באדמת ארץ ישראל 1967-1904"

ישראל. את עצמות אשתי יש להעלות לשם רק אם תדרוש כך בצוואתה". בשבעה ביולי 1904 נטמן בנימין זאב הרצל בקבר המשפחתי בבית העלמין הווינאי רובלינג, סמוך לארון אביו, יעקב הרצל.

בשנים שלאחר מכן עסקו הגופים הציוניים השונים במילוי צוואת הרצל. אחד הקשיים העיקריים נבע מהשאלה היכן הוא ייקבר. נושא זה הפך למקור להתנצחויות ומאבקי כוח פנימיים. התומכים בקבורה בהר הכרמל ביססו את טענתם על הדברים אשר שם הרצל בפני גיבור "אלטנבילנדר" יוסף לוי: "ובמותי השכיבונני נא אצל קבר ידידי פישר, שם במעלה הקברים על הר הכרמל הנשקף על פני ארצי היקרה ועמי היקר". על פי פרשנות זו הוקם בחיפה "הועד החיפאי להעברת עצמות הרצל" שדרש בתקיפת לקבור את הרצל שם. גם תל אביב ביקשה לזכות בכבוד ובתהילה של קבורת הרצל ומי שקידם את היוזמה הזו היה ראש העיר הנמרץ מאיר דיזנגוף.

המאמץ להעלות את עצמות הרצל לקבורה בארץ ישראל לא הבשיל לפני קום מדינת ישראל. הקבר שרד במאורעות מלחמת העולם השנייה ולא נהרס בידי הנאצים, ובסיום המלחמה חודשה מסורת העלייה לרגל הציונית. סיום מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל אפשרו לחזור אל המשימה של מילוי הצוואה. משירושלים נקבעה כבירת מדינת ישראל, היה ברור לכלם כי יש לקבור את הרצל שם.

הועלתה הצעה לקבור את הרצל בקברי הסנהדרין, במגרש ריק במרכז ירושלים ואף בחצר המוסדות הלאומיים. הרב מאיר ברלין כתב במחאה כי הקבורה שם תהיה בניגוד לדיני התורה, "לרגלי כהנים ההולכים ונכנסים ונגד המסורת של עם ישראל", והתריע כי על פי המסורת היהודית "איננו עושים את המתים לאלילים ולקדושים בצורה שכזו". בסופו של דבר חברי הוועדה לקבורת הרצל בגבעת אל-שראפה הסמוכה לשכונת בית וגן - ההר הגבוה ביותר במערב ירושלים. הגימוק לקבורתו שם הוא שכן יתאפשר לאזרחי המדינה לראות באופן סמלי את קבר

החוזה והוא, מנגד, יוכל גם כן לראותם. אם כך, הרעיון לקבור את הרצל לברו בפסגת ההר היה חרשני ומנוגד לחלוטין למסורת היהודית.

כבוד אחרון בארץ

ימים ספורים לפני ההלוויה יצאה לווינה משלחת ישראלית להעלאת עצמות הרצל במטוס מיוחד של חברת אל על. בארכיון הציוני גיליתי צילומים יוצאי דופן המתעדים את הוצאת ארונות הקבורה ממקומם, את פתיחתם ואת הוצאת העצמות מהם. באותו היום נערכו טקסי זיכרון בבית הכנסת ששרד בשואה ובאולם הקונצרטים של העיר, שבו התקיימו כמה קונצרטים ציוניים. העובדה שחלפו אך כמה שנים מאז השמדת יהדות אוסטריה הדגישה את סמליות המעמד. קציני צה"ל ונציגי המדינה אמנם היו אמורים להשתתף בטקסים אלו, אך מטוסם נקלע למוזג אוויר קשה בדרכו אל העיר והוא איחד להגיע. בגשם שוטף הועלו הארונות למטוס והוא עשה את דרכו חזרה למדינת ישראל. עם נחיתת המטוס בלוד החל טקס ההלוויה שנפרס על פני יומיים. הארון נלקח תחילה לתל אביב ושם הוצג בכיכר הרברט סמואל. במשך הלילה חלפו אלפים על פני הארון ולמחרת יצאה שיירת המכוניות הארוכה לירושלים בעוברה סמוך ליישובים רבים, ובהם בית הספר החקלאי מקוהה ישראל. במקום זה, חמישים שנים קודם לכן, נפגש הרצל עם הקיסר הגרמני וילהלם השני. עוד לפני ההגעה להר הרצל הונח הארון בחצר המוסדות הלאומיים בירושלים, ושם ניתנה גם לירושלמים ההזדמנות לעבוד על פני הארון. ב-17 באוגוסט 1949, בשעה חמש אחר הצהריים, החל הטקס בהר הרצל בנוכחות ששת אלפי מחמנים. בניגוד למצופה, לא נכללו בהלוויה, שהייתה בעלת אופי מסורתי יהודי, נאומיהם של ראשי המדינה. ארון הרצל הורד אל מתחת לפני הקרקע וכוסה בשקיות העפר, רדיו ירושלים שיידר אות מיוחד, ואזרחי המדינה עמדו רום. בלא מעט פעמים, כאשר אני מגיע עם הסטודנטים שלי להר הרצל, אני נדהם לראות שהרחבה שליד הקבר

התווה מנהג חדש - קבורה בשנית של חזי התנועה הציונית וראשיה. לוויית הרצל בכניסה לירושלים, 1949

צילום: בארבות הארכיון הציוני המרכזי

8.2x23.99	2/2	עמוד 13	מקור ראשון - שבת	16/08/2019	69658801 - 3
מכון שכטר למדעי היהדות ד"ר דורון ב - 84920					

ריקה מאנשים. עניין זה מעורר אצלי תמיהה, במיוחד על רקע ההיכרות שלי עם ההיסטוריה של המקום והפופולריות הגדולה שלה וזה. דד הרצל בעבר. המציאות בימים ובשבועות שלאחר טקס הקבורה הייתה שונה לחלוטין. בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל היה דד הרצל אתר עלייה לרגל ראשון במעלה, חלק מרכזי וחשוב במסלול הטיול בירושלים. בתקופה זו התלבטה ההסתדרות הציונית העולמית בשאלת העיצוב של קבר הרצל: האם יש לבנותו כמבנה מונומנטלי או דווקא בצניעות? בראשית שנות החמישים אמנם נבחרה תוכניתו של יוסף קלרזוין אשר הציע לבנות מעל הקבר כיפה גדולה המתנוססת מעל ארבעים וארבעה עמודים כשנות חייו של הרצל, אך המציאות בשטח מראה שבסופו של דבר תוכנית זו לא בוצעה ובשנת 1960, ביום השנה המאה להולדת הרצל, החלפה המצבה הזמנית במצבת קבע שחורה וצנועה המוכרת לנו היום ושעליה נחקקו אתיות שמו הר.צ.ל.

הישראלים חסרים

אין בירינו נתונים מדויקים על מספר האנשים שפוקר את הר הרצל מרי שנה בשנה. אנשי מוזיאון הרצל, המפעילים במקום מרכז חינוכי שוקק חיים, משערים שמרובר בכמה מאות אלפים של מבקרים. אולם כאשר אני מבקר במקום עם הסטורנטים שלי, ההרגשה שלי שונה. אני חש שלא רבים בוחרים לפקוד את קבר הרצל אלא מעדיפים לבקר בחלקים אחרים של מתחם הזיכרון – בית הקברות הצבאי ששם קבורים נופלי מערכות ישראל, וחלקת גרולי האומה, מקום מנוחתם של מנהיגי מדינת ישראל.

קבוצות רבות של תלמידים בוחרות לפקוד את קבר הרצל בסיומו של מסע משואה לתקומה, ופוסעות בנתיב סמלי המחבר בין יר ושם לבין הר הרצל. התלמידים מתחילים את ררכם בבקעת הקהילות ושומעים על החיים היהודיים השוקקים באירופה שלפני השואה, ולאחר מכן מגיעים לאוהל יזכור. השביל המחבר שנפרץ לפני כחמש עשרה שנים מוביל אותם אל בית הקברות הצבאי – אל קבריהם של חנה סנש, אל קברי חברי מחתרת ניל"ו ואל קבריהם של חללי קרבות הל"ה, הקסטל ונבידניאל. אל קבר הרצל הם מגיעים בסוף, ושם רבים מן הילדים ובני הנוער עורכים מעין טקס שבו הם מניחים אבן על מצבת הקבר השחורה. תלמידי בתי הספר אומנם לומרים לאורך שנת לימודיהם על הרצל, על רמותו ועל תרומתו המסדעת להקמת מדינת ישראל, אך אצל רבים מהם הביקור בקבר הרצל מהווה מפגש ראשון "פנים אל פנים" עמו.

על אף הקבוצות הרבות שמבקרות במתחם לעיתים קרובות, רומה כי מי שחסר מבין כל אלו הם "הישראלים" – אנחנו. הציבור הישראלי הדחב, שראה במשך שנים רבות בודד הרצל אתר עלייה לרגל ומרכיב זהות משמעותי, כבר לא מגיע אל המקום. ההברל בין ימינו לבין התקופה שלאחר קבורת הרצל במקום בשנת 1949 הוא תהומי. בשנות החמישים היה הר הרצל מקום ישראלי קרוש ראשון במעלה. המבקרים הגיעו למקום לא רק ביום העצמאות כפי שקורה היום, אלא לאורך כל השנה.

דווקא היום, כאשר החברה הישראלית מתלבטת רבות בנוגע לזהותה היהודית והישראלית, אנחנו זקוקים למשנתו של הרצל ולדרך הייחודית שבה ראה כיצד מסודרת ומורגנת, ישן וחדש, מזרח ומערב, משתלבים במרינה שאותה חזה. בריוק בימים אלו אנו מציינים שבועים שנים להעלאת עצמותיו לקבורה בירושלים. זו הזרמנות מצוינת עבור הציבור הישראלי לגלות מחדש את הר הרצל ולבקר שם בהמוניו. ●